

Zwolle **College 5** op 4 november 2014

Vazalliteit en ridderstand

Het ontstaan van vazalliteit
Het leenstelsel of feodalisme
De ridderstand
Godsvrede en Godsbestand
Opleiding tot ridder
De ridderslag
De ridderplichten
De hoofse liefde
De strijd
Het leven in een kasteel
Heraldiek

Het ontstaan van vazalliteit

Na de invallen van de Germaanse stammen in het Romeinse rijk, toen er geen wettelijk bestuur meer was, maar er veel wanorde heerste, zochten de vrije mannen die zichzelf niet konden beschermen, de **bescherming van een leider**. En die **leiders** hadden juist mannen, **vazallen**, nodig om hun macht te vergroten. De beloning was oorlogsbuit. De **band** tussen **heer** en **vazal** werd bevestigd door een **eed van trouw** van de kant van de vazal en **bescherming** van de kant van de leider. De **vazal** gaf zich in volledige afhankelijkheid over aan zijn heer. In de eerste plaats deed hij dat door zijn **gevouwen handen** tussen die van de heer te leggen. In de tweede plaats door een **eed van trouw** te zweren. Gewoonlijk op een **relikwie**, waarmee hij zijn overgave bevestigde. De heer had daartegenover de **verplichting** zijn vazal te **voeden en te kleden** en voor zijn **bescherming** op te komen. De voornaamste deugd die werd vereist was de **trouw**.

De Franken begonnen in de 8^e eeuw paarden te gebruiken in de strijd, vooral toen de **stijgbeugel**, **hoefijzers** en **het zadel** hun intrede deden waardoor de ruiter wendbaar was, steviger in het zadel zat en het paard ruw terrein kon betreden. Mogelijk hadden ze dit afgekeken van de moslems die zij bij de slag bij Poitiers in 733 verslagen hadden. En er werd nogal wat afgestreden! De uitrusting die in koeien werd berekend was heel kostbaar. Een helm: 6 koeien; een maliënkolder: 12 koeien; een zwaard: 3 koeien; een schede: 4 koeien; beenplaten: 6 koeien; een schild en lans: 2 koeien; een paard: 12 koeien, een totaal van 45 koeien. Bovendien had hij eten nodig en een paard en wagen en een menner om alles te kunnen vervoeren.

Iemand moest zelf zorgen voor zijn uitrusting. Dus moest hij voldoende inkomsten hebben om zich dit te kunnen permitteren. Maar geld bestond in die periode nauwelijks meer en **grond was de enige inkomstenbron**.

Leenstelsel of feodalisme

Toen Karel de Grote aan de macht kwam en het Frankische rijk begon uit te breiden, maakte hij gebruik van het vazallensysteem. Hij verlangde van zijn vazallen een **persoonlijke eed van trouw**, en omdat **grond** en niet **geld** de basis van de economie was geworden, beleende hij zijn vazallen of leenmannen, met een stuk land (beneficium of feodum). In ruil hiervoor moesten zij de koning **met raad en daad** (consilium et auxilium) bijstaan. Na hun dood verviel het leen weer aan de koning. De leenman had als het ware alleen het vruchtgebruik. Op het land woonden boeren die op hun beurt, in ruil voor bescherming, de landheer dienden met hun arbeid. **Raad** betekende dat de vazallen op geregelde tijden bijeen moesten komen om de koning ter zijde te staan. (Waar in Engeland later het parlement uit ontstaan is). **Daad** betekende dat ze militaire hulp moesten bieden. Karel de Grote verdeelde het land in ca. 300 graafschappen. De graven, markgraven (grensverdediger), hertogen (oorspronkelijk legeraanvoerders) en bisschoppen, die aanvankelijk ingehuurd waren als een soort ambtenaren, gingen de **adelstand** vormen. Oorspronkelijk waren het vaak de leiders van familieclans, en wij zouden ze krijgsheren noemen. Zij moesten ieder in hun gebied de orde handhaven, grote aantallen ruiters in wapenrusting leveren en zelf als legeraanvoerder optreden. Karel de Grote voerde bijna constant oorlog.

Omdat de gebieden vaak heel groot waren, en ook om te kunnen voldoen aan de levering van zoveel zwaarbewapende ridders, gaven de leenmannen zelf ook weer stukken land aan vazallen die op hun beurt moesten voldoen aan de levering van ridders. Een hele piramide met de koning aan het hoofd, gebonden door de **eed van trouw**.

Het systeem van vazalliteit van het hoogste tot het laagste niveau noemen we het **leenstelsel** of **feodalisme**, een zuiver verticale opbouw van de samenleving. Het leen was oorspronkelijk niet erfelijk, de leenman had slechts het vruchtgebruik en het leen verviel weer aan de leenheer. Het feodale stelsel dat zijn hoogtepunt vond in de 11^e en 12^e eeuw, was in een deel van Europa, maar toch lang niet overal, de hoeksteen van de middeleeuwse samenleving.

Ridderstand

Na de dood van Karel de Grote, waren zijn nazaten niet in staat het grote land tegen de invallen van de Noormannen, Saracenen en Hongaren te beschermen. De verdediging kwam neer op de leenmannen. Zij vonden het niet nodig om na hun dood hun gebied aan de koning terug te geven en zo bleven de lenen in de familie en werden de leenmannen steeds onafhankelijker. Het land was daarmee in handen gekomen van één enkele gesloten stand: de **ridderstand**, en politieke macht was uitsluitend gebaseerd op geweld en wapenen. De ridders waren tegelijkertijd militairen én regeerders. De ridderstand nam toe, en er werden steeds meer kastelen en kasteeltjes gebouwd, en deze vormden de machtscentra.

De boeren waren horigen geworden en hun leefomstandigheden steeds eenvormiger.

Toch bleven er gebieden in West-Europa waar nooit feodaliteit geweest is, of in mindere mate, waar horigheid zeldzaam was en de boeren de van oudsher vrije boeren waren met eigen grond (allodium). Dit was met name het geval in gebieden waar geld niet geheel was verdwenen, bijvoorbeeld in Frisia, waar het inkomen uit de veeteelt werd aangevuld met het verhandelen van het overschot.

Met zwakke koningen aan het hoofd was de piramide bovendien niet meer zoals hij bedoeld was: één vazal die een leen had van één leenheer, die weer zijn leen had van een hogere heer of van de koning. Nee, de lagere leenmannen begonnen meerdere leenheren te kiezen en door huwelijken en overerving kregen zij er land van andere leenheren bij. Sommigen hadden 20 leenheren en in de 13e eeuw was er één die 43 leenheren had! Bij conflicten koos de leenman de zijde van de leenheer die hem het meeste land gaf. Toch heeft dit systeem niet slecht gewerkt om aan de invallen van de Noormannen en andere invallers weerstand te bieden. De Hongaren werden verslagen en ook de Noormannen werden rustig: de Noorman Rollo werd in 911 zelfs leenman van de Franse koning over Normandië.

De samenleving was ruw en oorlog was een normale situatie. Omdat er zoveel onderlinge strijd was, waren de woonhuizen van de ridders tot burchten geworden, en omdat er zoveel ridders nodig waren voor de voortdurende onderlinge strijd, namen veel heren in hun huishouding ridders op die geen land hadden. Dit waren vaak jongere broers die geen land erfden en behalve hun paard en hun uitrusting niets bezaten. Ze waren beroepsvechters, heel agressief en voortdurend met elkaar in competitie in militaire spelletjes.

Ze woonden met hun heer op het kasteel, aten en dronken gezamenlijk en luisterden samen naar rondtrekkende barden die krijgsverhalen vertelden.

Dat er vaak land ingepikt werd en ruzies uitgevochten werden, zie je aan het volgende fragment uit de Hollandse Kroniek, geschreven ca. 1400 aan het hof van de graaf van Holland.

Het gaat over een ruzie die zich afspeelde tussen 1015 en 1017 tussen de bisschop van Utrecht (Adelbold 1010-1026) die leenman en adviseur was van de Duitse keizer Hendrik II (1002-1024) en de graaf van Holland, Dirk III (993-1039). In de kroniek heeft Dirk III een leenman van de bisschop aangevallen, een zekere Diederik Bavo, en hem zijn leengoed afhandig gemaakt.

Godsvrede en Godsbestand

Aangezien er na Karel de Grote geen sterke staatsmacht meer was, trad de Kerk op om deze voortdurende kleine oorlogjes te verminderen, waar niet alleen de strijdende partijen zelf, maar ook de boeren erg onder leden. In de 10^e en 11^e eeuw werden er regionale concilies gehouden die bezocht werden door grote aantallen enthousiaste mensen, zowel de heren als de boeren. Ze kwamen bijeen

in het open veld in de nabijheid van een hele berg heiligenreliken. Deze beweging, de **Godsvrede** of **Pax Dei** genoemd, had de bedoeling om burgers (geestelijken, boeren, kooplieden en pelgrims) te beschermen, en het gedrag van de krijgers in banen te leiden. De ridders waren bereid een eed af te leggen op de relikwieën in aanwezigheid van de menigte die Pax, Pax, Pax, schreeuwden en geloofden dat ze een convenant met God gesloten hadden. Maar dit veranderde het gedrag van de ridders niet erg, hoewel je het wel kunt zien als een eerste beschavingsoffensief dat waarschijnlijk ook bijgedragen heeft aan de hoofse gedragsetikette van de ridders. In de 11^e eeuw ontstond uit de Godsvrede een nieuw bestand, waarin de dagen en perioden waarop men niet mocht vechten werden vastgelegd: het **Godsbestand**, **Treuga Dei** (**wapenstilstand van God**). Treuga hangt samen met trouw dat ook vrede betekende. Van woensdagavond tot maandagmorgen mocht er niet gevochten worden, en ook niet gedurende de Advent, de 40 daagse Vastentijd, de grote feesten en de jaarmarkten. De straf bij het niet-naleven was in het ergste geval: excommunicatie.

Het heeft tot gevolg gehad dat kooplieden in grotere veiligheid konden reizen en handelen. Het reizen van kooplieden in de middeleeuwen ging heel langzaam met karren en lastdieren over wegen en rivieren. Soms moesten ze grote omwegen maken om uit de buurt van een roofridderkasteel te blijven.

In het midden van de 11e eeuw kwam er bij het Godsbestand nog bij dat het doden van een christen als hetzelfde werd gezien als het doden van Christus. Dat betekende dus dat niet-christenen wél gedood mochten worden: joden, moslims, de nog heidense Slaven in Oost-Europa en ketters. Godsvrede en Godsbestand werden één, en wat bedoeld was als vrede en onderdrukking van de oorlogzuchtigheid van de ridders werd nu gericht tegen de niet-christenen (pogroms tegen joden, de kruistochten tegen de moslims en verbranden van ketters). De kruisridders werden nu militia Dei of Christi genoemd.

In de 12e, 13e eeuw is het ridderwezen uitgekristalliseerd. En wat er nu volgt zijn de gebruiken die bekend zijn vanaf die tijd.

Opleiding tot ridder

Tot zijn 7^e jaar bleef een ridderzoon bij de vrouwen in het kasteel. Vanaf zijn 7^e jaar ging hij met zijn vader op pad. Hij moest zijn vader in alles helpen en leren paardrijden en jagen. Op zijn 12^e vertrok hij naar het hof van de leenheer van zijn vader. De hoogsten in het land stuurden hun zonen naar het hof van de koning of de keizer. Iedere heer had zodoende een schaar jonge lieden om zich heen die hem trouw en toegewijd waren.

De schildknaap had tot taak te bedienen bij de tafel, bij de privé-vertrekken van de heer, bij de jacht en bij de wapenen. Hij moest ook precies weten om te gaan met de paarden en de honden voor de jacht. En valken leren trainen. Ook leerde hij lezen en schrijven. Dit was vooral van belang voor die jongens die later het

landgoed van hun vader moesten gaan beheren. Onderwijs betekende Latijn leren op de kloosterschool.

Voor de zoons waar geen land voor was en die altijd in dienst bleven van de heer was in de eerste plaats van belang: paardrijden met en zonder stijgbeugels, speerwerpen en worstelen. De opleiding was zwaar want het vechten te paard werd steeds moeilijker door de zware wapenrusting. Deze grote sterke paarden, de destriers, werden speciaal gefokt voor het dragen van zware mannen en getraind voor de strijd.

Uit bronnen aan het eind van de dertiende eeuw blijkt dat ridderpaarden een veelvoud waard zijn van gewone paarden, soms zelfs 25 keer zo veel.

Ridderslag

Rond zijn 20^e werd een schildknaap of page tot ridder geslagen. In de 12^e eeuw werd het ter **kruistocht** gaan door de Kerk tot een nobel doel verheven en gaf de Kerk voor de ridders een **gedragscode** uit om hun oorlogszuchtigheid en strijdbelustheid te kanaliseren. Zo kreeg het ritueel van de ridderslag in de 12^e eeuw een sterke christelijke invloed: de ridder werd een soldaat van God.

De aspirant ridder waakte de laatste nacht in de slotkapel om zijn ziel te reinigen. 's Morgens werd hij gebed, als een hernieuwd doopsel, kreeg nieuwe kleren aan, biechtte en ging ter communie. Dit werd in de middeleeuwen alleen bij bijzondere gelegenheden gedaan. Op het altaar lag zijn zwaard tentoongesteld waarin relikwieën verborgen waren. Vervolgens werd het zwaard door een priester gewijd, met de bedoeling het zwaard alleen te gebruiken om er christelijk werk mee te doen. Daarna werd hij in het harnas gehesen, werd het zwaard omgegord en kreeg hij de ridderslag. Dit werd gedaan door zijn feodale heer aan wie hij trouw zwoer op een relikwie. De ridder beloofde zich te houden aan de ridderplichten. De ridderslag was vaak niet zo maar een vriendelijk klapje, nee, een klap waardoor hij hard op de grond viel of hij kreeg een flinke klap in zijn gezicht. De bedoeling hiervan was, dat hij zich zijn eed blijvend zou herinneren. Zijn krijgspaar, een gift van zijn vader of zijn heer, werd naar hem toegebracht, volledig geharnast. Zodra hij in zijn harnas, en zonder gebruik te maken van een stijgbeugel, in het zadel was gesprongen, kreeg hij zijn lans en schild, en rende op een of meer dummy's af die hij neer moest slaan. Aan het einde van de ceremonie was een groot feest.

Ridderplichten

De ridderplichten waren stilzwijgende afspraken, waarvan de eerste was: trouw en loyaliteit tegenover de leenheer. Verder moest de ridder de Kerk en de geestelijkheid beschermen, ongeloof bestrijden, weduwen en wezen beschermen, verdrukten beschermen en zelf niemand verdrukken.

De deugden van dapperheid, wijsheid, standvastigheid en matigheid werden tot ridderideaal verheven.

Maar er kwam nog een nieuw element bij: **omgangsvormen** in het hofleven die moesten maken dat mensen in harmonie konden samenleven. De adellijke jeugd kreeg nieuwe, beschavende normen opgelegd. De nadruk kwam te liggen op de verfijnde manieren, de perfecte zelfbeheersing, het voortdurend in acht nemen van de regels. Dit was de **hoofsheid**, dat hoffelijke omgangsvorm betekende. Het werd vanaf de 12^e eeuw een strikte **etiquette**. Alles werd in regels gevormd: sport en spel, jacht en toernooi, conversatie en kunstzinnigheid.

Ook de **liefde** kwam in het teken van hoofsheid te staan. De **dame** kreeg als 'lerares' een belangrijke functie. Het belangrijkste daarbij was dat de man moest leren zijn hartstochten te beteugelen. Het werd nu ook één van de ridderplichten dat hij zich moest wijden aan de **diens**t aan een **vrouw**.

De hoofse liefde

De hoofse liefde, **de fin' amor** (de volmaakte liefde) is oorspronkelijk afkomstig uit de Arabische wereld, maar kwam rond 1100 naar Zuid Frankrijk, waar vandaan het ook naar noordelijker streken kwam. De vorst aan wiens hof het zich voor het eerst ontwikkelde was hertog **Willem IX van Aquitanië** (1170-1226) en zijn kleindochter Eleonore van Aquitanië (1121-1204). **Troubadours**, meestal van adellijke afkomst, bezongen de liefde in gedichten in de Langue d'oc, het Octaans, de taal van Zuid Frankrijk. De hoofse liefde, eerbetuiging van de ridder voor zijn dame, beschreven in verhalen en gedichten, was erotisch, dat is zeker, maar de liefde van de zuidelijke troubadours is het eeuwig verlangen. Verliefd zijn op het verlangen. De regels voor de hoofse liefde, de fin' amor, zijn in 12^e eeuw opgeschreven door Andreas Capellanus in *De Amore* (1184-1186) (over de liefde).

Zo beschreef Capellanus het:

Het is de zuivere liefde die de harten van twee geliefden met elk gevoel van verrukking samenbindt. Deze verrukking zit in de overdenking van de geest en de affectie van het hart; het gaat zover als de kus en de omhelzing en het bescheiden contact met de naakte minnaar, zonder de laatste vertroosting, want dat is niet toegestaan aan hen die zuiver willen liefhebben. Dat wordt gemengde liefde genoemd die zijn effect krijgt uit elke genieting van het lichaam en zijn slotakte bereikt in de laatste daad van Venus.

Naast de troubadours waren ook de speellieden die voor het amusement en de volksmuziek zorgden: de minstrelen die instrumenten bespeelden en jongleurs.

De trouvères in Noord Frankrijk (langue d'oïl) waren minder beschroomd om de liefde tot en met het einde te genieten.

De villain of horige boer werd als tegenstelling neergezet tegenover de courtois of hoveling. En vooral in de latere middeleeuwen werd ook de ongemanierdheid van de villain sterk belicht tegenover de hoofse manieren van de hoveling of edelman.

De strijd

Het zwaard was het eerste aanvalswapen van de middeleeuwse krijgsman. Daarnaast gebruikte de ridder een lange lans. De wapenrusting van de ridders bestond lange tijd uit een maliënkolder met eronder met wol gewatteerde kleding, en pas veel later een harnas van plaatmateriaal, dat comfortabeler zat.

Vanaf de tijd dat er te paard gevochten werd, legden voetsoldaten het altijd af tegen de ridders. Voetsoldaten waren er altijd wel, maar alleen ter ondersteuning. Maar toen geharnaste ridders de oorlogen tegen elkaar uitvochten, moesten de harnassen steeds sterker en daardoor zwaarder worden. Midden 14^e eeuw was een harnas zo zwaar dat een ridder niet goed meer overeind kon komen als hij uit het zadel gewipt was.

En in diezelfde 14^e eeuw, tijdens de 100 jarige oorlog, begon er ook iets te veranderen: met name in Engeland hadden de grote heren geen zin meer om te vechten voor hun koning. Ze bleven liever thuis en kochten hun diensten af met geld. Hiervoor namen de koningen huurlingen in dienst, voetvolk dat heel goed bewapend werd en tactisch beter streed. Daarom begonnen de Franse ridders veldslagen te verliezen. Maar door de ridderlijkheid die hen goed ingeprent was, waren de Franse ridders star en conservatief. Ze zagen niet de realiteit, namelijk dat ze niet op konden tegen de zeer lange lansen en hellebaarden van de Zwitserse huurlingen en de kruisbogen van de Engelse huurlingen. Daardoor kwam het dat ze keer op keer verslagen werden, totdat ze uiteindelijk uitgerangeerd werden. En toen eenmaal het buskruid op grote schaal gebruikt werd, veranderde de gehele oorlogvoering en verloren ook de kastelen en burchten hun functie.

Ieder kasteel had een zaal, die gebruikt werd voor van alles: rechtspraak, ontvangen van bezoekers en gasten, het houden van feesten of gewoonweg om te eten, te praten of voor het personeel om te slapen. Het meubilair bestond voornamelijk uit banken die bekleed waren met geweven of geborduurde stof, vouwstoelen, kussens, losse kasten en kasten die in de muur waren ingebouwd.

De vloer was bestrooid met lekker ruikende kruiden en bloemblaadjes. Soms hingen er tapijten aan de muren met jachtaferelen. Een grote schouw, een tafel op schragen als er gegeten werd. Het vuur was tevens het licht op de lange winteravonden. En daarnaast gebruikte men waarschijnlijk kaarsen. Grenzend aan de grote hal waren de slaapkamers en ook de latrines, en een kapel. Op de begane grond waren keukens en stallen en in de kelder waren voorraadkamers, met soms een ondergrondse gang naar buiten. Buiten de muren waren allerlei aangelegde **tuinen**. Het kasteel stond altijd open voor gasten en er waren altijd bezoekers, vaak met hun eigen personeel of hun hele gezin. Het was de bedoeling dat de kasteelheer en kasteelvrouw een grote luxe tentoonspreidden, of ze het nu wel of niet konden betalen. Het overvloedige diner, vanaf 10 uur's morgens, werd voorafgegaan en beëindigd met handen wassen, want de mensen aten met hun handen. De gasten zaten meestal om en om, een man en een vrouw, en aten twee aan twee uit één kom en dronken uit één

glas. Volgens de hoofse omgangsvorm moest de man de vrouw altijd eerst een hap of slok laten nemen. Het tafelkleed was eenvoudig want ze veegden hun vingers af aan het tafelkleed. Spuwen op of over de tafel werd door de etiquette ontraden. Soms waren er jongleurs of speellieden en ook het gezelschap zong liefdesliederen of drinkliederen. Na het eten werd er gedanst in paren of in groepen. Ze dansten urenlang. Anderen deden spelletjes. Grote evenementen als de geboorte van een kind of een ridderslag gaven aanleiding tot grote feesten, waarop iedereen prachtig gekleed was. Na het midden van de 14^e eeuw werd kleding een aanduiding van status, en veranderde de mode heel geregeld. De kasteelheer kleepte al zijn eigen mensen.

Toernooien

De oorlog werd dus gezien als een vreugde. Hier kon de ridder zich ten volle bewijzen. Maar om de krijgskunst te kunnen oefenen, werden er toernooien gehouden. Aanvankelijk, en zeker tot de 13^e eeuw, waren toernooien een harde realistische imitatie van de werkelijke oorlog, met vele ridders tegelijk. Het was de bedoeling de tegenstanders te doden. De Kerk reageerde altijd fel op de toernooien maar was niet in staat er een einde aan te maken. In de latere middeleeuwen, toen oorlogen, zoals de 100- jarige oorlog, veel slachtoffers begonnen te eisen, werd het toernooi een spel met vaste spelregels, en één tegen één. Ook in de echte oorlog probeerde men zijn tegenstander te sparen, om een losgeld te krijgen. In het toernooi ging het niet meer om iemand uit het zadel te werken, maar om te zien hoeveel lansen je kon breken op het schild van je tegenstander. Wie het grootste aantal lansen brak won het toernooi. Veel ridders, vooral die geen eigen land bezaten, reisden alle toernooien af en probeerden zoveel mogelijk te verdienen aan prijzen en losgeld. Een Engelse baron versloeg in enkele maanden 203 tegenstanders. De verliezer moest paard en harnas afstaan. De toernooien werden steeds meer iets van de high society waar ook de dames bij waren. Het erotische element speelde daarbij een grote rol. In deze omstandigheden ontwikkelde zich ook de hoofse liefde, fin 'amor.

Heraldiek

De ridders streden met gesloten vizier, onherkenbaar. Om nu tijdens een toernooi of in de strijd de verschillende ridders te kunnen onderscheiden en er de valse uit te kunnen halen, gebruikte men beschilderde wapenschilden, en tijdens toernooien ook prachtig versierde helmen die hoog uitstaken. Herauten moesten de verschillende ridders kunnen onderscheiden. Daarbij maakten ze gebruik van wapenboeken waar alle wapens in stonden. Het Wapenboek van de Heraut Gelre is één van de allermooiste met 1553 geschilderde wapentjes erin.